

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СТУДЕНТА

У статті розглянуто основні теоретичні концепти розуміння відповідальності студента в контексті формування успішної професійної ідентичності. Подано результати дослідження динаміки відповідально-мотиваційного компоненту атрибуції успіху. Пошук ціннісного розуміння успіху вимагає організації смислоутворювальної активності, яка актуалізує розширення процесу вартісного спрямування всіх сфер життя особистості через вчинкову дію. Цей етап має глибоке переживання на рівні смислів, що виражаються через інтернально-екстернальний життєвий світ.

Ключові слова: відповідальність, життєвий світ, інтернальність (екстернальність) світосприйняття, успіх, атрибуція успіху.

В статье рассмотрены основные теоретические концепты понимания ответственности студента в контексте формирования успешной профессиональной идентичности. Представлены результаты исследования динамики ответственно-мотивационного компонента атрибуции успеха. Поиск ценностного понимания успеха требует организации смысловой активности, актуализирует расширение процесса ценностного направления всех сфер жизни личности через действие. Этот этап имеет глубокие переживания на уровне смыслов, которые выражаются через интернально-экстернальный жизненный мир.

Ключевые слова: ответственность, жизненный мир, интернальность (экстернальность) мировосприятие, успех, атрибуция успеха.

The article deals with basic theoretical concepts of understanding the students' responsibility in the context of successful professional identity. Here, one can find the results of the study of the dynamic process, that forms the motivational and responsibility component of the success' attribution. Search success requires the understanding of the value of "sence-creative" activity that actualizes the expansion process of valued orientation in all spheres of life through individual actional effects. This period is deeply experienced and expressed through internal (external) life.

Key words: responsibility, life world, internality (eksternality), global life view, success, success' attribution.

Актуальність дослідження. Розвиток соціуму спрямовує до підвищеної відповідальності на особистісному та колективному рівнях. Сучасне світосприйняття людей породжує важливість осмислення предмету успішної діяльності. Не виключенням є і професійна сфера, де відповідальність за прийняті рішення, якість вчинкових дій зростає ще більше. Смыслотворчими одиницями особистості є систематизація ціннісних пріоритетів в конкретні поведінкові конструкти.

Динамічна основа уявлення про успіх частково формується саме завдяки поетапній зміні з одного механізму прийняття обов'язку на інший. Вихід з безсвідомих стилів діяльності на усвідомлені рефлексивні стилі життя дозволяє уникнути «зависання» в психічному розвитку, де відповідальність сприймається не як обтяжливе явище, а як феномен, що приносить значне вивільнення енергії завдяки праву вибору.

Аналіз останніх досліджень. Питання життєвої стратегії коротко можна охарактеризувати як індивідуальну

організацію, постійну регуляцію ходу життя в співвідношенні з цінностями даної особистості та її індивідуальною направленістю [1; с.69]. Це цілісність вибору, визначення та реалізації цінностей, що потенційно направлена на успішну реалізацію життєвого плану. Однак, зміни та перепони, що можуть траплятись на шляху людини не повинні штовхати її у втечу від відповідальності, а навпаки - сприйматись як рушійний компонент світотворчості.

Гіпотеза В.Н.Дружиніна визнає соціальний вплив на певний «варіант життя» – цілісну психологічну характеристику індивідуального буття, що визначається типом відношення до світу, – тобто фактично в дечому співзвучна з «сценаріями життя» за Е.Берном (спрямованість сценарію на певну індивідуальну розв'язку та підкріплення з боку батьків). «Існують незалежні від індивіда, вироблені людством та відтворені в часі варіанти життя. Людина в залежності від конкретних обставин може вибрати той чи інший варіант, але варіант може бути йому нав'язаний. Ступінь свободи індивіда і міра

тиску на нього зовнішнього світу – соціального середовища – залежать від конкретних історичних умов» [4; с.12]. Але, навіть враховуючи таку фатальність в типологізації особистості, автор допускає можливу зміну варіанту життя, де не останню роль якраз і відіграє вміння зустрітись з питанням вибору, вмінням чинити відповідально.

Концепції розвитку особистості С.Д.Максименка; відповідальної поведінки М.В.Савчина, особистісної відповідальності О.Є. Гуменюк, також залишають право людині бути активним творцем свого світу [3; 5; 6].

В описаних вище поглядах прослідковується наступна тенденційність в підході до питання розвитку відповідальності:

1) «первина» конформність, як спосіб адаптації до життєвих обставин з ускладненням життєвого сценарію повинна переростати в усвідомлення можливості робити самостійно вибір. І якщо на першому етапі вона є вкрай потрібною для ефективної взаємодії в світі, то в подальшому, з розвитком, – «застрявання» на ній призводить до викривлення поняття відповідальності;

2) динамічно розвинена здібність «брати на себе обов'язок за вчинок» рухається по смислому ланцюгу: інстинкт самозбереження–самоусвідомлення – воля – самоцінність;

3) навіть найбільш складно-організований світ піддається варіативності, оскільки несе в собі потужне мотиваційне ядро, здатне долати кризи та дисгармонії.

Так чи інакше, будь-яка періодизація приводить дослідників в подальшому до інтересу: як можна прослідкувати виникнення того чи іншого світу; як проходить сам механізм подальшого ускладнення світів; як зовнішня соціально-конформна відповідальність переростає у внутрішню відповідь або навпаки, супроводжується втечею від відповідальності? «Центральна проблема особистого життя – чи зможе особистість стати суб'єктом власного життя. Особистість як суб'єкт життя – це ідея про індивідуально-активну людину, що будує умови життя та своє відношення до нього» [1; с.28].

Іншими словами, важливо якісно підібрати методичний інструментарій для

дослідження інтернально/екстернального компоненту здійснення вибору в ракурсі смислотворчої моделі успіху.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні результатів вивчення відповідальносно-мотиваційного компоненту атрибуції успіху. Його завдання: 1) виявити особливості динаміки відповідальносного компоненту атрибуції успіху студентів 1-х та 5-х курсів за допомогою «Методики дослідження рівня суб'єктивного контролю (РСК)» (Бажин Є., Голінкіна Є., Еткінд О.); 2) обґрунтувати результати та уточнити предмет подальшого психологічного дослідження отриманих даних.

Виклад основного матеріалу дослідження. В 60-х роках (США) вперше заговорили про створення методики, що дозволила б ефективно оцінювати сформований у досліджуваного рівень суб'єктивного контролю над різноманітними життєвими подіями і ситуаціями. Найбільш відомою серед ряду подібних методик є шкала локусу контролю Дж.Роттера (J.B.Rotter) [9], що ґрунтується на двох базових засадах і розуміннях сутності локусу:

1. Відмінність між людьми, в першу чергу, полягає в тому, на яких саме ситуаціях фокусується власна здібність до контролю. На передній план тут виступають два полюси локалізації контролю:

а) екстернальний: всі події – це результат дії зовнішніх сил, а саме випадковості, інших осіб та ін.

б) інтернальний: всі події – це результат власної діяльності.

2. Локус контролю характеризується типовістю приписування на всі життєво важливі ситуації, що трапились з індивідом. До прикладу: особистість атрибує як успіх так і невдачу приписуючи причину подій або виключно зовнішнім подіям, або навпаки – результату виключно власних дій.

Пізніше, було проведено ряд досліджень, що дозволило встановити сильний кореляційний зв'язок типу локусу контролю з вмінням протистояти/піддаватись зовнішнім впливам; особливостями професійної діяльності (професійні взаємостосунки, мотивація, умови праці, самооцінка). Найбільш значимими ці дослідження в наступні 30 років виявились в розумінні феномену успіху та процесу цілепокладання. «Все це дає достатні умови

вважати, що виділення особистісної характеристики, описуючої те, в якій степені людина відчуває себе активним суб'єктом власної діяльності, а в якій – пасивним об'єктом дії інших людей і зовнішніх обставин, обґрунтовано суттєвими емпіричними дослідженнями і може сприяти подальшому вивченню широкого кола проблем загальної та в особливості прикладної психології особистості». [2; с.153].

Однак, вітчизняні автори висловили припущення, що «опис особистості за допомогою транзитивних характеристик є недостатнім» [там же С.154]. Іншими словами, поведінка та атрибуція людини є гнучкою і варіативною відносно сфер життя, в яких трапилась важлива ситуаційна подія. Розширивши шкалу сфер, в яких проводилось дослідження локусу контролю, з виключно професійної до сфери міжособистісних стосунків, здоров'я, дослідники проаналізували ставлення опитуваних як до досягнення успіху так і до уникнення невдач. Всі ці накопичені дані привели до розробки нового опитувальника, що дозволив вимірювати індивідуальні особливості суб'єктивного контролю в житті людини.

Модифікований опитувальник складається з 44 пунктів. Важливо зазначити, що з метою збільшити рівень достовірності результатів, опитувальник було збалансовано по напрямку атрибуцій – рівна кількість пунктів в сформульована від першого і третього імені, що само собою дозволяє виявити позицію опитуваних відносно розуміння феномену успіху чи невдачі.

Оскільки питання визначення відповідальності потребує максимально індивідуалізованого підходу, автори опитувальника розширили спектр оцінювання пропонованих висловів, що дозволяє прорангувати відповіді за 6-бальною шкалою «-3, -2, -1, 0, +1, +2, +3», де «-3» - «повністю не згоден», а «+3» - «повністю згоден». Ситуативно-специфічний ряд показників, диференційованість по емоційному забарвленню, два показники середнього рівня узагальненості так само підтверджують важливість організації показників РСК за принципом ієрархічної структури системи регуляції діяльності (Ядов В.А.). Розглянемо шкали опитувальника більш детально.

1. Шкала загальної інтернальності (I_з). Високий показник – високий рівень суб'єктивного контролю над будь-якими значимими ситуаціями. Такі люди вважають, що більшість важливих подій в їх житті було результатом їх особистих дій, що вони можуть ними керувати, і, відповідно, відчувають свою особисту відповідальність за ці події і за те, як складається їх життя в цілому. Низький показник I_з відповідає низькому рівню суб'єктивного контролю. Такі досліджувані не бачать зв'язку між своїми діями і значимими для них подіями їх життя, не вважають себе здібними контролювати їх розвиток і вважають, що більшість їх є результатом випадку чи дій інших людей.

2. Шкала інтернальності в сфері досягнень (I_д). Високі показники по цій шкалі відповідають високому рівню суб'єктивного контролю над емоційно-позитивними подіями і ситуаціями. Такі люди вважають, що вони досягли самі всього хорошого, що було і є в їх житті, і що вони здібні з успіхом досягати своїх цілей в майбутньому. Низькі показники по шкалі I_д свідчать про те, що індивід атрибує свої успіхи, досягнення та радощі зовнішнім обставинам - везінню, щасливій вдачі чи допомозі інших людей.

3. Шкала інтернальності в сфері неуспіху (I_н). Високі показники по цій шкалі говорять про розвинуте відчуття суб'єктивного контролю по відношенню до негативних подій та ситуацій, що проявляється в схильності звинувачувати самого себе в різноманітних невдачах, неприємностях та стражданнях. Низькі показники I_н свідчать про те, що досліджуваний схильний приписувати відповідальність за подібні події іншим людям чи вважати їх результатом невезіння.

4. Шкала інтернальності в сімейних відносинах (I_с). Високі показники I_с, означають, що людина вважає себе відповідальною за події її сімейного життя. Низький I_с вказує на те, що суб'єкт вважає не себе, а своїх партнерів причиною значимих ситуацій, що виникають в його сім'ї.

5. Шкала інтернальності в сфері виробничих відносин (I_в). Високий I_в свідчить про те, що людина вважає свої досягнення важливим фактором в організації власної виробничої діяльності, в відносинах, що складаються в колективі, в своєму

просуванні. Низький I_b вказує на те, що досліджуваний схильний приписувати більш важливе значення зовнішнім обставинам – керівництву, товаришам по роботі, везінню-невезінню.

6. Шкала інтернальності в сфері міжособистісних відносин (I_m). Високий I_m свідчить про те, що людина відчуває себе в силах контролювати свої неформальні відносини з іншими людьми, викликати до себе повагу і симпатію та ін. Низький I_m , навпаки вказує на те, що вона навпаки не вважає себе здібною активно формувати свій круг спілкування і схильний вважати свої відносини результатом дії своїх партнерів.

7. Шкала інтернальності в сфері здоров'я та хвороби (I_x). Високі показники I_x свідчать про те, що досліджуваний вважає себе в багатьох питаннях відповідальним за своє здоров'я: якщо він хворий, то

звинувачує в цьому самого себе і вважає, що виліковування багато в чому залежить від його дій. Людина з низьким I_x вважає здоров'я і хворобу результатом випадку та сподівається на те, що оздоровлення прийде в результаті дій інших людей, перед усім лікарів.

Для розв'язання поставлених завдань було використано описаний вище метод РСК. Вибірка досліджуваних складала 180 осіб, серед яких студенти наступних спеціальностей: «Психологія», «Менеджмент організацій», «Технологія швейних виробів» Мукачівського державного університету. Проаналізуємо отримані дані.

Розглянемо більш детально динаміку середніх показників у абсолютних величинах. Заради наочності, результати порівняння емпірично отриманих даних подано на рисунку 1.

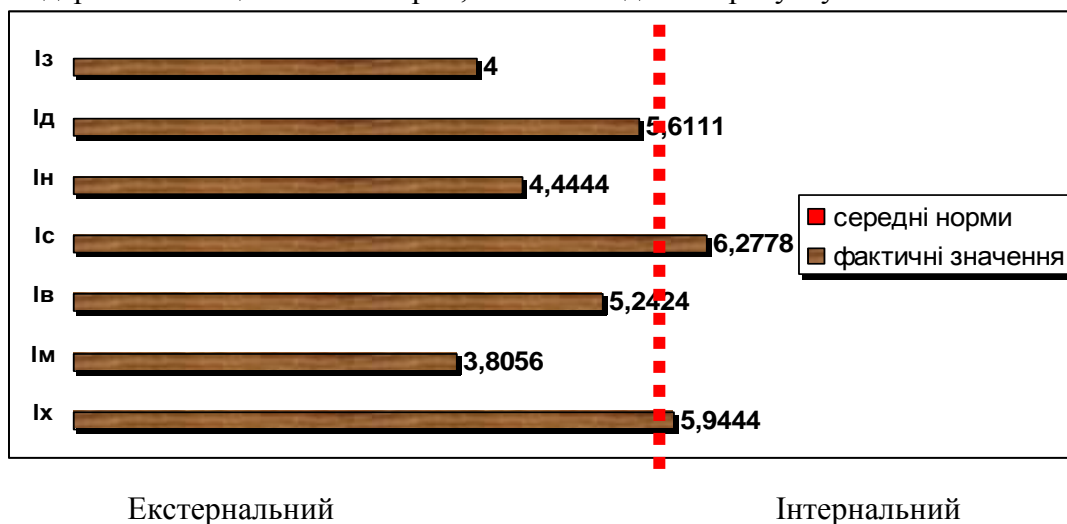

Рис. 1. Результати дослідження за методикою РСК (рівень суб'єктивного контролю) студентів 1-го курсу.

Як видно з графіку, істотно відрізняються від норми ($X_{\text{норм}} = 5,5$) шкали I_z , I_c , I_m $X_{\text{сеп}} = 3,81$. Екстернальне світосприйняття за шкалою I_z $X_{\text{сеп}} = 4$ ($\sigma = 1,20$) свідчить про загальний низький рівень суб'єктивного контролю. Студенти-першокурсники переважно не вважають себе здібними контролювати події, ситуації, власне життя. Атрибуція зовнішніх обставин є характерною для цього віку. Оскільки рівень суб'єктивного контролю лежить на третій особах чи факторах, то соціальна відповідальність характеризується активною переорієнтацією на групові норми. Виникає так звана «колективна відповідальність», де успіх групи буде прийматись за особистісний, а неуспішні ситуації

трактуватимуться як такі, на які індивід впливу не мав. Ці процеси, в свою чергу, ведуть до відмови від яскраво вираженого центру «Я», що, в подальшому, може стати на заваді формування успішної професійної ідентичності.

В студентів 1-го курсу, на цьому віковому періоді, спостерігається досі ще й достатній рівень ідентифікації своїх досягнень з критеріями успішності в сім'ї. Тому, це, в свою чергу, стимулює до інтернального типу сприйняття відповідальності в сфері сімейних стосунків (I_c $X_{\text{сеп}} = 6,28$ ($\sigma = 1,65$)).

Низьким показником характеризується шкала I_m $X_{\text{сеп}} = 3,81$ ($\sigma = 1,26$). Це можна розглядати як недостатню віру у власне

Питання психології

вміння активно формувати своє коло спілкування. За таких умов досліджувані не використовують наявних соціальних ресурсів, не можуть отримувати необхідну соціальну підтримку, джерелом якої є саме міжособистісні стосунки. Схильність вважати свої відносини результатом дії своїх

партнерів призводить до дисгармонії в розумінні власної самоцінності, досягнень, успішності загалом.

Узагальнені результати дослідження середніх показників суб'єктивного рівня відповідальності наведено в рисунку 2.

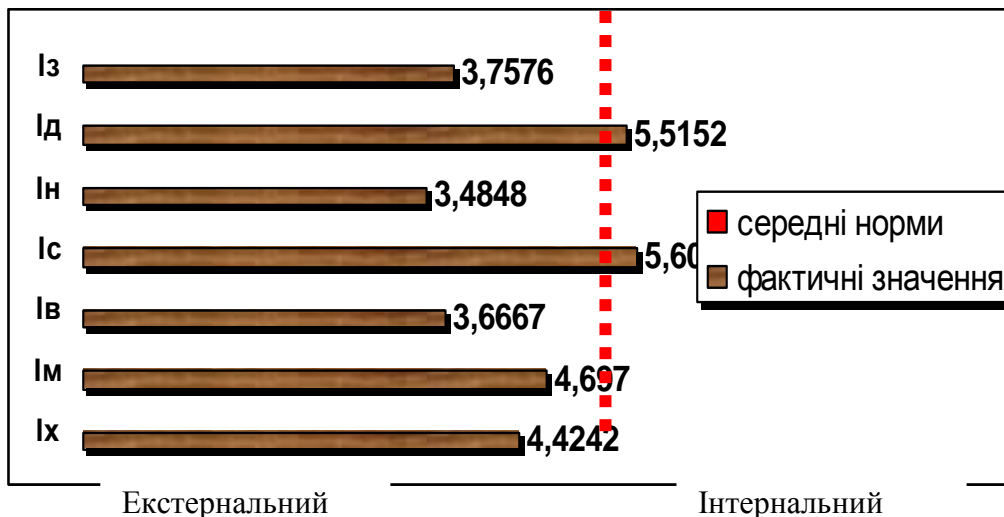

Рис. 2. Результати дослідження за методикою РСК (рівень суб'єктивного контролю) студентів 5-го курсу.

Як бачимо, студенти випускних курсів характеризують досить значні відхилення від норми за шкалами Із $X_{\text{сер}} = 3,76$ ($\sigma = 1,03$), Ін $X_{\text{сер}} = 3,48$ ($\sigma = 1,20$), Ів $X_{\text{сер}} = 3,67$ ($\sigma = 1,26$). Шкала Із є стержневою в даній методиці В порівнянні з першим курсом можемо спостерігати зниження загального рівня інтернальності. А це, як правило, тягне за собою дисгармонію в цілісному механізмі цілепокладання, мотивації, самоідентифікації.

Шкала інтернальності в сфері неуспіху також характеризується досить низьким рівнем. Фактично, саме ці дані є «чистими показниками» атрибуції успіху. Значення Ін студентів характеризує досліджуваних як таких, що схильні приписувати відповідальність за неуспішні події іншим людям чи вважати їх результатом невезіння. А це, в свою чергу, не дозволяє повноцінному формуванню Я-успішного як в загальному, так і в професійному контексті.

Шкала Ів визначає інтернально-екстернальний вектор, що складається в контексті виробничих відносин. Тут прослідковується логічний зв'язок з двома вище описаними шкалами. Адже низький показник значень за даною шкалою

характеризує схильність у студентів 5-го курсу приписувати більш важливе значення зовнішнім обставинам – керівництву, товаришам по роботі, везінню-невезінню.

Отже, на основі отриманих результатів, можна зробити висновок: у студентів старших курсів спостерігається значний зсув в сторону екстернального світосприйняття, що в цілому негативно позначається на становленні індивідуального розуміння феномену успіху та тягне за собою неготовність до самоформування професійно-важливих якостей майбутніх фахівців. Зворотні процеси (наближення до норми) представлені значно менше, саме вони і підтверджують важливість розробки та апробації програми психокорекційного розвитку у формі тренінгу вміння діяти відповідально.

З метою оцінки відмінностей між різновіковими групами (1-й та 5-й курс) було використано t-критерій Стьюдента. Емпіричне значення критерію відображає, наскільки співпадають ряди значень вимірюваних ознак за шкалами Методики на визначення рівня суб'єктивного контролю (таблиця 1.).

Парний критерій t-Стьюдента для порівняння даних 1-х і 5-х курсів за Методикою РСК

Шкали	Значення t	Ступ. вільн. df	Парні відмінності				
			Рівень знач. (2-ст)	Середнє значення	Стандартна помилка (сер.)	Інтервал довіри у 95%	
						Нижній	Верхній
Iз	,904	179	,369	,24242	,26821	-,29296	,77781
Ід	,250	179	,803	,09596	,38405	-,67106	,86298
Ін	2,744	179	,008	,95960	,34968	,26090	1,65829
Іс	1,666	179	,100	,67172	,40321	-,13329	1,47673
Ів	-4,398	179	,000	-1,57576	,35826	-2,29085	-,86067
Ім	-2,585	179	,012	-,89141	,34488	-1,58095	-,20188
Іх	3,100	179	,003	1,52020	,49044	,54119	2,49922

Як бачимо, рівні значимості за шкалами Ін (інтернальність в сфері неуспіху) на рівні значимості $p < 0,008$; Ів (інтернальність в сфері виробничих відносин) на рівні значимості $p < 0,000$ та Іх (інтернальність в сфері здоров'я та хвороби) $p < 0,003$.

Проведений аналіз дозволяє говорити про характерні тенденції статистично значимих відмінностей результатів вказаних шкал, що підтверджує наступну гіпотезу: під

впливом зовнішніх факторів група в стихійних умовах не демонструє розвитку відповідально-важливих якостей, а навпаки відбувається зміщення локусу контролю в цілому до атрибуції неуспіху. Отже, негативна динаміка зсуву в бік екстернальності підтверджує необхідність розробки розвиваючих тренінгових програм та запровадження їх в дію вже починаючи з першого року навчання у вузі.

Література

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни - М.: "Мысль", 1991.
2. Бажин Е.Ф., Голынкина Е.А., Эткінд А.М. Метод исследования уровня субъективного контроля // Психологический журнал. 1984. Том 5, № 3 С.153.
3. Гуменюк О. Методологія пізнання освітнього вчинку в контексті інноваційно-психологічного клімату // Психологія і суспільство. – 2012. – №1. – С. 47–81.
4. Дружинин В. Н. Варианты жизни: Очерки экзистенциальной психологии. - М.: ПЕР СЕ; СПб.: ИМАТОН-М, 2000. - С.12.
5. Максименко С.Д. розвиток психіки в онтогенезі / Сергій Дмитрович Максименко. – Т.1. – К.: Форум, 2002. – 319 с.
6. Савчин М.В. Психологія відповідальної поведінки: - Монографія. – Івано-Франківськ: місто НВ, 2008. – 280 с.
7. Fan, X. T., & Chen, M. (2001). Parental involvement and students' academic achievement: A meta-analysis. // Educational Psychology Review 13, 2001, – pp. 1-22.
8. Gonzalez-DeHass, A., Willems, P., & Doan Holbein, M. Examining the relationship between parental involvement and student motivation. // Educational Psychology Review, 17(2), 2005. – pp. 99-123.
9. Rotter J.B. Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. – Psychol.Monogr., 1996, v.80, №1 (whole № 609).